

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN DİASPORADAKİ TATARLAR ARASINDAKİ YANKILARI

NADİR DEVLET*

Çeşitli ekonomik, siyasi ve başka sebeplerle esas ülkeleri İdil boyunu (bugünkü Tatar ve Başkurt Muhtar Cumhuriyetleri) terk ederek, başlıca Çin, Japonya ve Finlandiya'ya göçerek bu ülkelere yerleşmiş olan (bazıları hâlâ buralarda bulunan) Tatarlar diğer bir hayli Türk boyu gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün kaybını derin üzüntü ile karşılamışlar ve bu "Ulu Türk" için matem tutmuşlardı. O dönemin iki mühim yayın organı olan Berlin'de yayınlanan *Yanğa Milli Yul* (Yeni Milli Yol) dergisi ile Mukden'de (Mançurya) neşredilmekte olan *Milli Bayrak* gazetesi Atatürk için özel sayılar yayımlamışlardı.¹ Adı geçen ilk derginin tetkikinden Atatürk'ü anma merasimlerinin nasıl yapıldığı ve Türkiye dışındaki Türk topluluklarında ona olan saygının derecesi hakkında bilgi edinme fırsatını elde etmekteyiz.

Yanğa Milli Yul'ün özel sayısının iç kapağında Atatürk'ün büyük bir fotoğrafı basılmış ve sırasıyla aşağıda belirtilen yazılara yer verilmiştir:

Ayaz İshaki, "Gazi Mustafa Kemal Paşa vefat" (s. 2-7);
Çingiz, "Gazi Paşanın vefatından sonğ" (sonra) (s. 7-9);
"Gazi Paşanın cenaze merasimi" (s. 9-13) ve
"Türkiye'ye taziyeler" (s. 13-14).

Bu yazıların hepsini buraya aktarmaya imkan olmadığından ilginç bulduğumuz bazı pasajları nakletmekle iktifa ederek, Türkiye dışındaki bir Türk topluluğunun Atatürk'e ne şekilde değer vermiş olduğunu göstermeye gayret edeceğiz. Ayaz İshaki'nin adı geçen makalesinde Atatürk'ün biyografisi verildikten sonra aşağıdaki değerlendirme yapılmıştır:

"29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilir, Gazi Mustafa Kemal Paşa Reis-i Cumhur seçilir. Bu devirden başlayarak da Gazi Mustafa Kemal Türkiye'yi yeniden kurmaya tutunur ve pek çok başarılarla Türkiye'yi genç, kuvvetli bir devlet şekline getirir. Memleket içinde sarsılmaz iman, memleket dışında

* Prof. Dr., M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, TTK, TKAE asli üyesi.

¹ *Yanğa Milli Yul*, sayı 12 (128), (Aralık 1938); *Milli Bayrak* (18 Kasım 1938).

büyük bir itibar kazandırır. Yalnız son yıllardaki büyük adımları saysak bile Türkiye'nin Gazi Paşanın siyaseti ile ne kadar büyük refaha eriştiğini görürüz. Bu cümleden Boğazlar ve Hatay meselesi, Balkan ve Sadabad muahedeleri, İngiliz-Türk, Türk-Alman anlaşmaları ve bunun neticesindeki mali kazançlar, hepsi de tek tek dahi mühim birer siyasi başarıdır. Memleket içinde de Gazi Paşanın Türk halkının refahı için bütün gücünü vererek çalıştığını görürüz. Maksudı daima memleketin kültürünü ve ekonomisini geliştirme çarelerini görmek idi. Yeni Türkiye'de pek çok sınıai-ticari merkezler kurma, demir yolları, ziraî, iktisadî ve malî ıslahatlar, hepsi bu maksatla yapılan büyük işlerdi. Maarif ve kültür sahasında mekteplerin her geçen yıl artması ve gelişmesi, dil ve tarih kurumlarına temel atılması ve başkaları hepsi de Gazinin sonsuz hizmetleri idi. Son yıllarda bütün Türk halkına soyadı verilirken, Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşanın kendisine "Atatürk" lakabını verilmesi, onun Türk milleti ve kültürüne ne kadar derin bağı olduğunu göstermektedir. Uzun yıllar süren çalışmalardan sonra Gazi Paşa, hudutları kendi tabii sınırlarına ulaşmış yeni Türkiye'nin Balkan'da en kuvvetli bir devlet, İslam Dünyasında en gelişmiş bir memleket şekline gelmesini sağladı ve bu mühim eseri gelecek nesile miras olarak bıraktı.

Onun Çanakkale, Sakarya, Dumlupınar zaferleri bütün Türk çocuklarının gönüllerinde isiminin çok derin olarak yer ettiği için onun "Gazi" Paşalığı aruk ebedileşti. Türk milletinin kahraman oğlu, dünyanın en büyük Türk kumandanının ismi bütün dünyaya, dosta, düşmana çok önceden beri tanınmış idi. Bugün onun ölümüne pek çok Türk çocuğu üzülyorsa da, gelecekte bundan da çok Türk çocuğu Atatürk Gazi Paşanın yenilmezliği, kumandanlığı ile övüneceklerdir. Büyük kumandan Gazi Paşa, büyük siyasi devlet adamı Atatürk bugün cismen öldüyse de Türk çocuklarının kalbinde o ebediyen yaşayacaktır."²

Yanğa Milli Yul'un aynı özel sayısından Varşova'daki Azerbaycan, Türkistan ve İdil-Ural (yani Tatarların) mümessillerinin yeni Reis-i Cumhuriyet İsmet İnönü'ye aşağıdaki taziye telgrafını yolladıklarını da öğrenmekteyiz:

"Kardeş milletini Atatürk'ün kaybindan doğan büyük mateme candan iştirakle, saygılarımızı sunarız.

Azerbaycan namına: Mehmet Emin Resulzade,

Türkistan namına: Osman Kocaoğlu,

İdil-Ural namına: Ayaz İshaki."³

² A. İshaki, "Gazi Mustafa Kemal Paşa Vefat", *Yanğa Milli Yul*, sayı 12, s. 6 vd.

³ "Türkiyege Taziye", *Yanğa Milli Yul*, sayı 12, s. 13.

Paris'teki Azerbaycan Milli Heyeti reisi Doktor Mir Yakup Bey ise TBMM reisi Abdülhak Renda ve Başbakan Celal Bayar'a aşağıdaki telgrafi yollamıştı:

"Büyük dahimizin vefatı dolayısıyla kalpleri parçalanan bütün Azeriler namına, tarihi zafer ve asaletle dolu ulu kardeş millete taziyelerimizi sunarız.

Kayı yalnız Türkiye'ye değil, bütün Azerilere elem göz yaşları döktüren ulu şefin tükenmez zaferlerle dolu hauraları kalplerimizde ebediyen yaşayacaktır. Bugün yabancı hükmü altında inleyen Azerbaycan bu en büyük mateme bütün varlığıyla iştirake hazır iken, zulmün vahşi pençeleri önünde elem acılarını bile doya doya duymamak imkansızlığı karşısında bulunuyor."⁴

Mustafa Kemal'in vefatının kendi ülkelerinin dışında yaşayan Tatarları çok etkilediği, düzenlenen matem merasimlerinden ve adı geçen derginin Atatürk özel sayısından sonraki birkaç sayısını "Gazi Paşanın vefatından song" başlıklı yazılarla Türkiye'deki siyasi gelişmelere yer ayırmasından da anlaşılmalıdır.⁵

Derginin bir sayısında Atatürk'ün vasiyetine yer verilmesi de Gaziyi her yönü ile tanıma, onu yad etme arzusunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Dergi Atatürk'ün 5 Ekim 1938'de Dolmabahçe'de hazırlamış olduğu vasiyeti okuyucularına sunar.⁶

O dönemde Tatarların yurt dışındaki en büyük teşkilatı sayılan "Uzak Doğu İdil-Ural Türk-Tatarlarının Dinî Millî Merkezi" de Ata'nın ölüm haberi ulaştınca kendine bağlı mahalle ve cemiyetlere aşağıdaki talimatı vermişti:

"Gazi Mustafa Kemal'in ölümü münasebeti ile merkeze bağlı bütün mahalleler merhumun ölümünün kırkına kadar (yani 20 Aralık'a kadar) matem dolayısıyla hiçbir çeşit eğlence geceleri düzenlemesinler. 20 Aralıkta merhumun ölümünün 40. günü bütün mahalle ve cemiyetlerimizde özel toplantılar yapılarak, merhumun faaliyetleri tanıtılsın, ruhuna **Kur'an** okunarak bağışlansın!"⁷

⁴ A.g.m., s. 13 v.d.

⁵ *Yanğa Milli Yul*, sayı 1 (29), (Ocak 1939), sayı 2 (130), (Şubat 1939) ve sayı 3 (131), (Mart 1939).

⁶ "Gazi Paşanın Vefatından Song", *Yanğa Milli Yul*, sayı 1 (129), (Ocak 1939), s. 21 vd.

⁷ "İdil-Ural Türk-Tatar Muhacirliği Arasında Gazi Paşa'nı Hörmetdev", *Yanğa Milli Yul*, sayı 1 (29), s. 24 vd.

Merkezin bu direktüfi üzerine Uzak Doğu'da (Çin, Japonya ve Kore'de) Tatarların yaşadığı mahallelerde Ramazan Bayramı dolayısıyla düzenlenecek olan bütün tiyatro, edebî ve musiki geceleri tehir edildi. Zaten bu talimattan önce de Atatürk'ün ölüm haberi duyulur duyulmaz her mahalle halkı kendi mescid, mektep veya cemiyet binalarında toplanarak merhumun ruhu için dualara okuttular.

Kobe'de (Japonya) bu acı haber cuma namazında (11 Kasım) ilan edildi ve aynı günün akşamı teravih namazından sonra merhum Gazi Paşanın ruhuna **Kur'an** hatmedildi ve Gazi Paşanın ruhuna bağışlandı.⁸

Nagoya'da (Japonya) İdil-Ural Tatarlarının mescidinde cuma namazından sonra (11 Kasım) Gazi Paşanın ruhuna hüvel namazı* kılındı, **Kur'an** okunarak merhumun ruhuna bağışlandı. Muallim İmadettin Efendi de Gazi Paşanın faaliyetleri hakkında bir konuşma yaptı.⁹

Harbin (Çin) şehrindeki Tatar mahallesi ise Gazi Paşanın vefatı münasebetiyle merhumun gömüldüğü güne kadar (22 Kasım) matem ilan etti, üyelerine tiyatro ve sinemaya gitmeyi men etti. 16 Kasım'da da bütün mahalle halkı mescitte toplanarak Gazi Paşanın ruhuna hüvel namazı kıldılar. "İnayet" mektebinin talebeleri tarafından okunan **Kur'an** merhumun ruhuna bağışlandı. 20 Aralıkta yani Gazinin ölümünün kırkıncı gününde özel bir toplantı düzenleyerek Atatürk'ün faaliyetleri tercüme-i hali anlatıldı ve hatmedilmiş olan **Kur'an**'lar merhumun ruhuna bağışlandı.¹⁰

Girin (Çin)'de yerleşmiş olan Tatarlar 18 Kasım cuma günü Mustafa Kemal Paşanın ölümü münasebeti ile bir matem toplantısı düzenlediler. Bu merasime Mançurya Müslümanları da (Çinli Müslümanlar) davet edilmişti. Mançu ahundu (büyük imam)'nun teklifi üzerine hüvel namazı kılındı. Meteakiben Süleyman Sarmat Efendi tarafından **Kur'an** okunarak Gazinin ruhuna bağışlandı.¹¹

Mukden (Çin)'de de cuma namazından sonra Gazi Paşanın ruhu için hüvel namazı kılındı ve **Kur'an** hatmedilip bağışlandı. Bundan sonra da özel

* Hüvel Namazı: Osmanlıcada gaip namazı da denilen ölünün giyabında kılınan cenaze namazı.

⁸ A.g.m., s. 25.

⁹ A.g.m., s. 25.

¹⁰ A.g.m., s. 25.

¹¹ A.g.m., s. 25, vd.

bir anma gecesi düzenlenerek bu gecede Atatürk'ün faaliyetleri ve tercüme-i hali hakkında konuşmalar yapıldı.¹²

Kıcı (Çin) şehrinde de 16 Kasım'da teravih namazından sonra hüvel namazı kılındı ve diğer yerlerde olduğu gibi **Kur'an** hatmedilerek merhumun ruhuna bağışlandı.¹³

Şanghai (Çin) şehrinde bulunan Tatarlar burada yayınlanmakta olan yabancı gazeteler vasıtasıyla Gazi Paşanın ölümü münasebetiyle özel bir matem toplantısının yapılacağını ilan ettiler. Neticede 14 Kasım'da teravih namazından sonra muallime Medine (Seli Ahmet) Hanım ve Rahmetullah Fethullah Efendi Atatürk'ün faaliyetleri hakkında birer konuşma yaptılar. İmam Evhadi (Tokay) **Kur'an** okuyarak merhumun ruhuna bağışladı. Bu toplantıya Şanghai'daki Hindistan ve Yugoslavya Müslümanları da katılmıştı.¹⁴

Fuzan (Kore)'daki Tatarlar cuma namazından (11 Kasım) sonra Gazi Paşanın ruhuna hüvel namazı kıldılar ve **Kur'an** hatmedilerek bağışladılar. Bu bölgedekiler dağınık yaşamalarına rağmen Atatürk'ün ölümü münasebetiyle biraraya geldiler ve onu yad ettiler.¹⁵

Yukarıda belirtilen matem merasimlerinin dışında Uzak Doğu İdil-Ural Türk Tatarlarının Dinî Millî Merkezi, *Millî Bayrak* gazetesi ve Tatarların çokça yaşadığı Kobe ve Harbin şehirlerinin cemiyetleri de ayrıca Tokyo'daki Türk elçiliğine resmî taziye telgrafları çekmişler, *Millî Bayrak* gazetesi de 18 Kasım 1938 tarihli nüshasını tamamıyla Gazi Paşaya tahsis etmişti. Gazetenin ilk sahifesinde Ata'nın büyük bir resmî basılmıştı. Gazetede ayrıca İdil-Ural Tatarlarının 11 ayrı cemiyetinin ayrı ayrı verdikleri matem ilanları dikkati çekiyordu.¹⁶

Tabii ki ancak Uzak Doğu'daki Tatarlar değil, dünyanın başka köşelerine dağılmış olan Tatarlar da Atatürk'ün vefatını büyük bir üzüntü ile karşılamışlardı.

Türk ülkesini ve Türk milletini düşman istilasından kurtaran, vatanın ve milletin refahını, saadetini temin ederek asrî bir devlet kuran büyük Türk kahramanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm haberi her yerde olduğu

¹² A.g.m., s. 26.

¹³ A.g.m., s. 26.

¹⁴ A.g.m., s. 26.

¹⁵ A.g.m., s. 26.

¹⁶ A.g.m., s. 26.

gibi Finlandiya'da yaşayan Tatarların kolonisinde büyük üzüntü hasıl etmişti. Ata'nın vefat haberi ulaşınca "Tampere Türkleri Birliği" kardeş Türkiye'ye aşağıdaki telgrafi yollamıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti Reisine, Ankara.

Kardeş Türk milletinin en büyük evladını kaybettiğini işiterek son derece müteessir olduk. Kardeşlerimizin bu acılarına bütün varlığımızla iştirak ederek, kalbi taziyelerimizi sunar ve büyük Türk milletine sabır-ı cemil ve parlak istikbal dileriz.

Tampere Türkleri Birliği".

Tampere'dekiler bu telgrafla yetinmeyip, 11 Kasım cuma günü hüvel namazını kıldılar, Kur'an okuyarak merhumun ruhuna başışladılar ve Türk milletine sabır ve parlak gelecek temenni ederek dualar ettiler. Kadir gecesine rastlayan 19 Kasım günü ise Tampere'ye Helsinki'de tanınmış imam Veli Ahmet Hakim davet edilerek Atatürk'ün ruhuna dua edildi.¹⁷

Estonya'daki Tatarlar da Mustafa Kemal'in ölüm haberini alınca onun ruhuna dualar ettiler ve İmam Mustafa Hayretün cemaat adına ülkesine yaptığı hizmetlerden dolayı Gazinin mekanının cennet olmasını temenni eden duasından sonra Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı, millete ve dinine sınırsız hizmet edebilmesi için uzun ömürler temenni eden dualar okudu.¹⁸

Kısacası "Ulu Atatürk'ün ölümü ancak Türkiye'yi değil bütün Türk dünyasını, bu meyanda diasporadaki Tatarları da büyük bir üzüntüye boğmuştu. Yukarıda verdiğimiz örnekler bu üzüntünün ancak ufak bir kısmını sergilemektedir. Türkiye'yi görmemiş, tanımamış olmalarına çok kısa bir dönem haricinde, tarihin hemen hemen hiçbir safhasında siyasî, ekonomik veya kültürel temasta bulunmalarına rağmen Türkiye Türklerine ve onların eşsiz önderi Atatürk'e Tatarların duydukları bu sonsuz sevgi, hayranlık ve onun kaybindan dolayı hasıl olan büyük üzüntü tek soydaşlık, yani aynı ırka mensubiyet duygusu ile izah edilebilir. Şüphesiz Atatürk'ün çökmüş bir devleti dinamik bir devlet haline getirme başarısı dünyadaki bütün Türklerin Türkiye'ye gıpta ile bakmalarına sebep olmuştu. Bilhassa Tatarlar gibi 1552 yılından beri Rus hakimiyeti altında yaşayan bir toplumun hürriyet özlemi de bu hayranlığın, gıptanın çok daha yüksek olmasına vesile olmuştur diyebiliriz. Genelde Türkiye'nin dışındaki Türk toplulukları ülkemizi az tanımakla

¹⁷ A.g.m., s. 27.

¹⁸ A.g.m., s. 27.

birlikte tarihin hemen her devrinde Türkiye'ye muhabbetle bakmışlar, Türkiye'nin başarılarına candan sevinmiş, üzüntülerini de içten paylaşmışlardır. Ata'nın vefatı dolayısıyla hasıl olan büyük üzüntü düzenlenen matem toplantıları ve yayınlar bunun en canlı ifadeleridir.

